

Odd Gunnar Skagestad:

En fortelling i skyggen av 1905-syndromet

Bokanmeldelse: Einar Maseng: Utsikt over de nord-europeiske staters utenrikspolitikk i de siste århundrer, Del I og Del II opprinnelig utgitt hhv. 1964 og 1967, gjenutgitt i 2005 sammen med den tidligere upubliserte Del III (Universitetsforlaget, Oslo).

Vår utenrikspolitiske historie: En fortelling i skyggen av 1905-syndromet?

Observante kolleger vil ha registrert at det i løpet av fjoråret dukket opp en skulptur nær hovedinngangen til Nordkvartalet (rett utenfor vinduene til vårt nå henfarnе bibliotek, ja...). En skulptur til ære for Jørgen Løvland, som utvilsomt fortjente et minnesmerke. Med inskripsjonen "Norges første utenriksminister" er dette minnesmerket samtidig et monument over vår historieløshet: Et éntydig budskap om at Norgeshistorien begynte i 1905, en påminnelse – hugget i sten - om vår manglende vilje eller evne til å ta inn over oss den forestilling at Fedrelandet kunne ha hatt noen utenrikspolitikk – ennsi noen utenriksminister – før den tid.

Et budskap som forutsetter at ruvende skikkelser som Hauk Håbrok og Audun Huggleiksson usynliggjøres, og at senere seklers aktører på Norges utenrikspolitiske arena avskrives som skyggefigurer, suspekter representanter for "firehundreårs-natten" og angivelige sannhetsbevis for myten om "svenske-åket".

I sitt trebindsverk Utsikt... går ikke Einar Maseng lenger tilbake i historien enn til 1500-tallet. For dagens norske leser er dette likevel mer enn nok til å åpne døren til et kunnskaps- og erkjennelsesunivers som gir et vesentlig mer sammensatt grunnlag for forståelsen av norsk utenrikspolitisk historie, enn den som vårt vedvarende "1905-syndrom" har forlenet oss med.

Etter en innholdsrik og omskiftelig karriere i norsk utenrikstjeneste utførte Einar Maseng (1880-1972) et historisk forfatterskap som inntil nylig er blitt liggende upåaktet. Dette – og andre interessante forhold vedrørende forfatterens bakgrunn og den historiske konteksten dette verket ble skrevet i – belyses i Lars Mjøsets grundige introduksjon til verkets Del I.

Einar Masengs prosjekt

Verkets ambisiøse tema fremgår av titelen: Her gis en bred og dynamisk – i tid og rom - fremstilling av de nordeuropeiske staters utenrikspolitikk, herunder utviklingen av forholdet mellom de nordiske statene, innbyrdes og i forhold til det europeiske statssystemet.

Forfatterens fremstillingsform synes ikke å være inspirert av noen trang til å tekkes faghistorikere, ei heller av noen åpenbart ønske om å imponere leseren med overtydelig formalkompetanse. Her er fint lite teoretisk/akademisk staffasje i form av direkte henvisninger til faglige autoriteter. Omstendelige fotnoter glimrer ved sitt fravær.¹ De tre bindene (tilsammen 967 sider, - inkl. Mjøsets fyldige etterord) formidler et enormt kunnskapstilfang, og det skinner igjennom at forfatteren har hatt tilgang til et stort antall førstehåndskilder i form av aktstykker fra sentrale politiske aktørers arkiver. Å stille kildehenvisningene til skue i henhold til bestemte akademiske formkrav synes imidlertid ikke å ha vært noe prioritert anliggende fra forfatterens side.

Masengs stil er fortellende – undertiden på grensen til det kåserende – og samtidig gjennomført analyserende, dette dog uten å henfalle til fagterminologisk sjargong av det plagsomt esoteriske slaget. Ordvalg og setningsbygning bærer et visst preg av sin tids byråkratiske uttrykksform. Dette betyr en lett snirklete tysk- og danskpåvirket syntaks, hvor presisjon er gitt forrang fremfor eleganse. Til tross for generøs bruk av utropstegn kan forfatterens språkføring alt i alt virke noe tørr, men hans grep på stoffet gjør at fremstillingen (nesten) aldri blir kjedelig.

Forfatteren tar utgangspunkt i Kalmarunionens forlis i 1523, - en tildragelse som etter hans syn betydde slutten på de skandinaviske lands historiske mulighet til å skape en riksenhet som ville ha kunnet opptre på den europeiske politiske arena som en maktfaktor av første rang, og ikke bare – som de senere århundrer skulle vise – i stigende grad som et knippe salderingselementer i stormaktenes splitt-og-hersk-spill.

Forfatterens geopolitiske perspektiv

Forfatteren unnlater i påfallende grad å kokettere med teoretiske knagger, eller å redegjøre for idégrunnlaget for sine analyser. Et slikt idégrunnlag er riktignok i høyeste grad tilstede, men

¹ Det rikholdige (og nyttige) noteapparat står ikke for Masengs, men for utgiverens og spesielt kommentatoren Mjøsets regning.

eksplifiseres i liten grad. For en uforberedt leser er dette problematisk fordi det dreier seg om implisitte forutsetninger – tankesett, retninger eller ”skoler” innen historie- og samfunnsforståelsen - som en leser i dagens globaliserte verden (og med et sikkerhetspolitisk tankeunivers formet av en epoke med ideologiske konflikter og ”kald krigs”-konstellasjoner) gjennomgående er lite fortrolig med.

Ett eksempel er *merkantilismen*. Et ord som nok mange mener å dra kjensel på, men er vi uten videre innforstått med hvilken enorm påvirkning merkantilistiske betraktningmåter hadde på utenrikspolitisk tenkning og praksis gjennom en lang epoke?

Et annet eksempel er stikkordet *geopolitikk*. I sin grunnbetydning en kvasi-vitenskap som ble utviklet på begynnelsen av 1900-tallet, og som blant annet skulle danne det ideologiske grunnlaget for Nazi-Tysklands utenrikspolitikk (”*Lebensraum*”-konseptet). Denne forståelsen forkludres i våre dager ved at allehånde politiske kommentatorer høyst gjerne – med suffisant forfengeligheit og uten å rødme – benytter ordet (og det avledede adjektivet *geopolitisk*) på en måte som målbærer at det nå er redusert til et moteuttrykk - trygt løsrevet fra sin grumsete grunnbetydning og uten fnugg av normativt meningsinnhold.

I en artikkel i tidsskriftet Samtiden i 1997 tilbakeviste forskeren Iver B. Neumann med stor forakt den tanke at det skulle bestå noen sammenheng mellom et lands utenrikspolitikk og eventuelle geografiske determinanter. Et friskt innlegg i en debatt som egentlig hadde vært mer aktuell 70-80 år tidligere, da geopolitikkens grunnlegger Rudolf Kjellén og retningens øvrige fanebærere Halford Mackinder og Karl Haushofer formulerte sine utenrikspolitiske doktriner med det motsatte kjernepunkt, - nemlig at nettopp de geografiske forutsetninger dikterer et lands interesser og rettferdiggjør dets utenrikspolitiske disposisjoner.

I Masengs verk ligger merkantilistisk inspirerte synsmåter oppe i dagen. Dette gjelder i om mulig enda sterkere grad forfatterens geopolitiske perspektiv. Uttrykkene geopolitikk/geopolitisk står riktignok knapt noe sted å lese, og man finner få eller ingen uttrykkelige referanser til geopolitikkens forannevnte guruer og deres teoretiske arbeider. Ikke desto mindre er verket gjennomsyret av rendyrkede geopolitiske betraktninger, analyser og tankegoods. Nøkkelbegreper i så måte er de naturgitte interessemotsetningene mellom ”sjømakten” versus ”landmakten”, spesielt i tilknytning til spørsmål vedrørende kontroll over handelsveier. I dette aktøruniverset brukes flertallsbetegnelsen ”sjømaktene” på 1600-tallet om England og Holland, på 1700-tallet om England og Frankrike, mens Maseng deretter går

over til å bruke betegnelsen ”sjømakten” i bestemt form om England alene (hvor forfatterens foretrukne form ”England” forstås i sin utvidede betydning som Storbritannia, UK eller det britiske imperium i videre forstand). ”Landmaktene” betegner først og fremst Russland, men også Preussen og dets arvtager keiserriket Tyskland, dessuten dobbeltmonarkiet Østerrike-Ungarn, som forfatteren gjennomgående kun omtaler som ”Habsburg”. Forfatterens oppfatning av de nordiske lands posisjon i det større nordeuropéiske bilde kan langt på vei forstås ved hans bruk av betegnelsen ”sundstatene” om Danmark og Sverige. Nettopp den geografiske beliggenhet ved Øresund og Storebælt har opp gjennom århundrene medført en særlig sårbarhet i forhold til ”maktenes” spill om kontrollen over Nord-Europas viktigste handelsvei.

I skrivende stund er det en motesak å snakke om ”forsyningssikkerhet” mht. olje/energi. I den merkantilistiske epoke var det tilsvarende og beslektede temaet spørsmålet om kontroll med handelsveiene. Dette var et behov og et problem som særlig gjaldt ”sjømaktene” – fremfor alt England. Først og fremst var det et spørsmål om sikkerhet for tilførsler av strategiske råvarer, dernest – i stigende grad – et spørsmål om sikkerhet for eksport av ferdigvarer. De viktigste strategiske råvarer for ”sjømakten” var i seilskutetiden såkalte ”naval stores” – mastetømmer, tjære og hamp som behøvdtes for orlogsflåten. Dette var råvarer som måtte importeres fra Norden, Østersjø-landene og Russland, og som betydde avhengighet av importveien via Øresund/Storebælt. Og Englands økende sårbarhet overfor hindringer av landets eksport av ferdigvarer ble demonstrert under Napoleonskrigene, da Frankrikes blokadepolitikk var nær ved å knekke ”sjømaktens” finansielle ryggrad.

Maktenes spill – og småstatenes avmakt

Mot dette merkantilistiske og geopolitisk opptrukne bakteppet tegner Maseng et mangefasettert bilde av et utenrikspolitisk spill preget av periodiske kriger og enda hyppigere skiftende allianser mellom ”maktene”. Heller enn et null-sum-spill hvor én aktør søker full uttelling på tilsvarende full bekostning av en annen, avtegnes et bilde av kompliserte avveiiinger hvor ”maktene” søker å hindre konstellasjoner hvor én eller flere av dem kunne tenkes å bli for overmektige i forhold til de øvrige. Det er et spill hvor hver aktør har sammensatte – og undertiden innbyrdes motsetningsfylte – interesser og beveggrunner. Og det er spill hvor de små stater stort sett er dømt til å tape. Enten de søker å holde seg utenfor stormaktskonfliktene eller tvertimot søker trygghet i allianse med én eller flere av de store, vil resultatet til syvende og sist bli det samme – de ender opp som salderingsposter når de stores

mellomregnskaper skal gjøres opp. Så også for de nordiske lands vedkommende – de hadde sin historiske sjanse i Kalmarunionen, senere skulle de bli offer for egne innbyrdes stridigheter og for ”maktenes” splitt-og-hersk-politikk. Bak utfallet av de mange dramatiske hendelser i Norden – fra Syvårskrigen 1563-70 til det tyske angrep 9. april 1940 – aner vi hele tiden stormaktenes kryssende interesser og manipulerende disposisjoner.

Anvendt på norsk utenrikspolitikk i det 20. århundre, får Masengs analyse en kritisk brodd mot såvel mellomkrigstidens nedrustede nøytralitetskurs som mot etterkrigstidens atlantiske alliansepolitikk. Masengs resept for små land som ønsker å bevare sin selvstendighet i en stor og ubarmhjertig verden, er den såkalte *småstatsrealisme*, hvor *væpnet nøytralitet* er en hovedingrediens. Aller best for Norge og de øvrige nordiske land ville det være om man kunne gå sammen i et statsforbund tuftet på streng nøytralitet utad, og med en troverdighet forankret i et sterkt forsvarssamarbeid med høy militær beredskap.

Ikke spesielt originale tanker, kan man saktens bemerke – slike betraktninger var fremme bl.a. før Norge i 1949 valgte å gå med i NATO, uten at realismen i så henseende ble vurdert som tilstrekkelig overbevisende. Det må imidlertid erkjennes at Masengs verk – med forbehold for dets ideologisk befengte premisser - gir en veldokumentert og solid argumentasjon for en utenrikspolitisk kurs som vi ellers, med etterpåklokskapens briller, lett kan fristes til å avfeie som naiv, svermerisk eller historisk passé.

Den analytiske tilnærming

Et trekk ved Masengs verk som gjør lesningen særlig stimulerende, er hans gjennomgående analytiske tilnærming, hvor analysen nesten hele tiden etterprøves ved kontrafaktiske resonnementer. Hvilket ikke må forstås dithen at forfatteren bedriver såkalt kontrafaktisk historieskrivning (en idrett som denne anmelder ikke vil tilkjenne annen verdi enn en hvilken som helst annen useriøs selskapslek), men at forfatteren tester gehalten i sine resonnementer ved å stille (og forsøksvis besvare) spørsmålet om hva som ville eller kunne ha vært konsekvensen(e) av et annet handlingsvalg enn det som angjeldende aktør faktisk foretok. Om ikke direkte interaktiv, er dette dog en tilnærming og en fremstillingsform som inviterer leseren til å teste ut sin egen forståelse av (og eventuelle motforestillinger mot) de resonnementer som forfatterens analyse bygger på.

I trebindsverkets forord kommenterer utgiverne gjenoppdagelsen av Masengs forfatterskap og gjenutgivelsen av dette verket med at Masengs arbeid om forholdet mellom de nordiske statene og det europeiske statssystemet har betydelig faglig tyngde sett i lys av moderne sammenlignende historisk samfunnsvitenskap. Med de foran anførte forbehold hva spesielt angår Masengs merkantilistiske og geopolitiske forankring, er dette en vurdering som denne anmelder kan slutte seg til.

Men er det noen fullgod grunn til anbefale kolleger å lese dette bindsterke historieverket? Kan hende ikke. Men bak den innledningsvis omtalte Løvland-skulptur befant det seg engang et bibliotek. Det er der ikke lenger. Skal vi si at dét er grunn god nok?